

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

УДК 902.2(477.43-21)«15/16»

І.О.Старенький
П.А. Болтанюк
Є.Ю. Левінзон

ОБ'ЄКТ № 2А КІНЦЯ XVI – XVII ст. ПО ВУЛИЦІ ТАТАРСЬКІЙ, 17/1 У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті розповідається про результати охоронних археологічних досліджень на території Кам'янця-Подільського по вулиці Татарській, 17/1, а саме об'єкта № 2А, який датується кінцем XVI–XVII ст., подано аналіз знайдених матеріалів, у тому числі нумізматичних знахідок.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, охоронні археологічні дослідження, вулиця Татарська, нумізматичні знахідки, пічні кахлі.

Наприкінці серпня – у середині листопада 2018 року Кам'янець-Подільською архітектурно-археологічною експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ (керівник – к. і. н. П. О. Нечитайло) проводилися охоронні археологічні дослідження на ділянці, відведеній під відбудову втра-

Рис. 1. Частина знайденого гаманця з монетами (1 – солід Казимира Ягеллончика, 2 – пруський солід Альбрехта Гогенцолерна, 3 – угорський денар Фердинанда I Габсбурга)

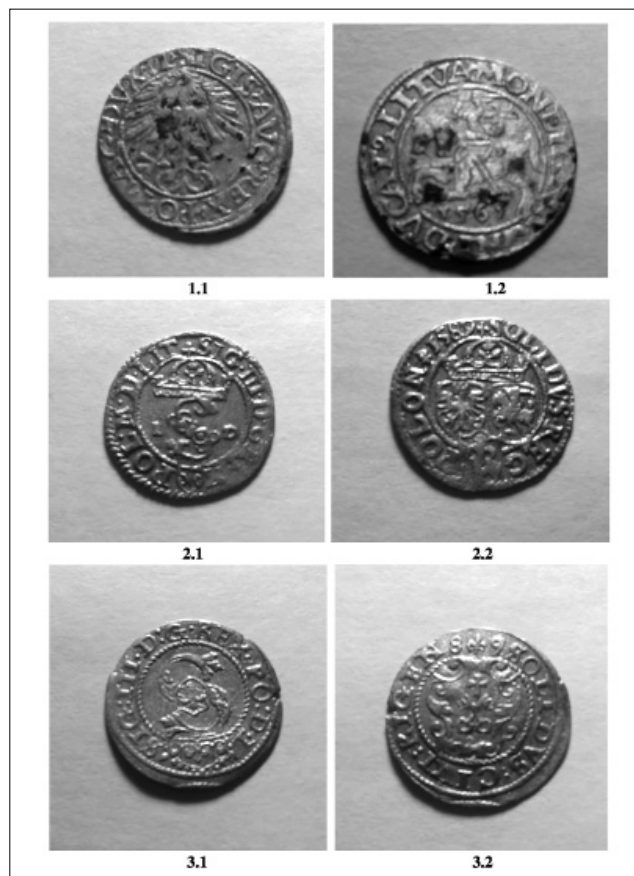

Рис. 2. Частина знайденого гаманця (1 – литовський півгрош Сигізмунда II Августа, 2 – солід Сигізмунда III Вази, 3 – ризький солід Сигізмунда III Вази)

Рис. 3. Частина знайденого гаманця (1 – солід Сигізмунда III Вази, 2 – 6 геллерів німецького м. Нойс)

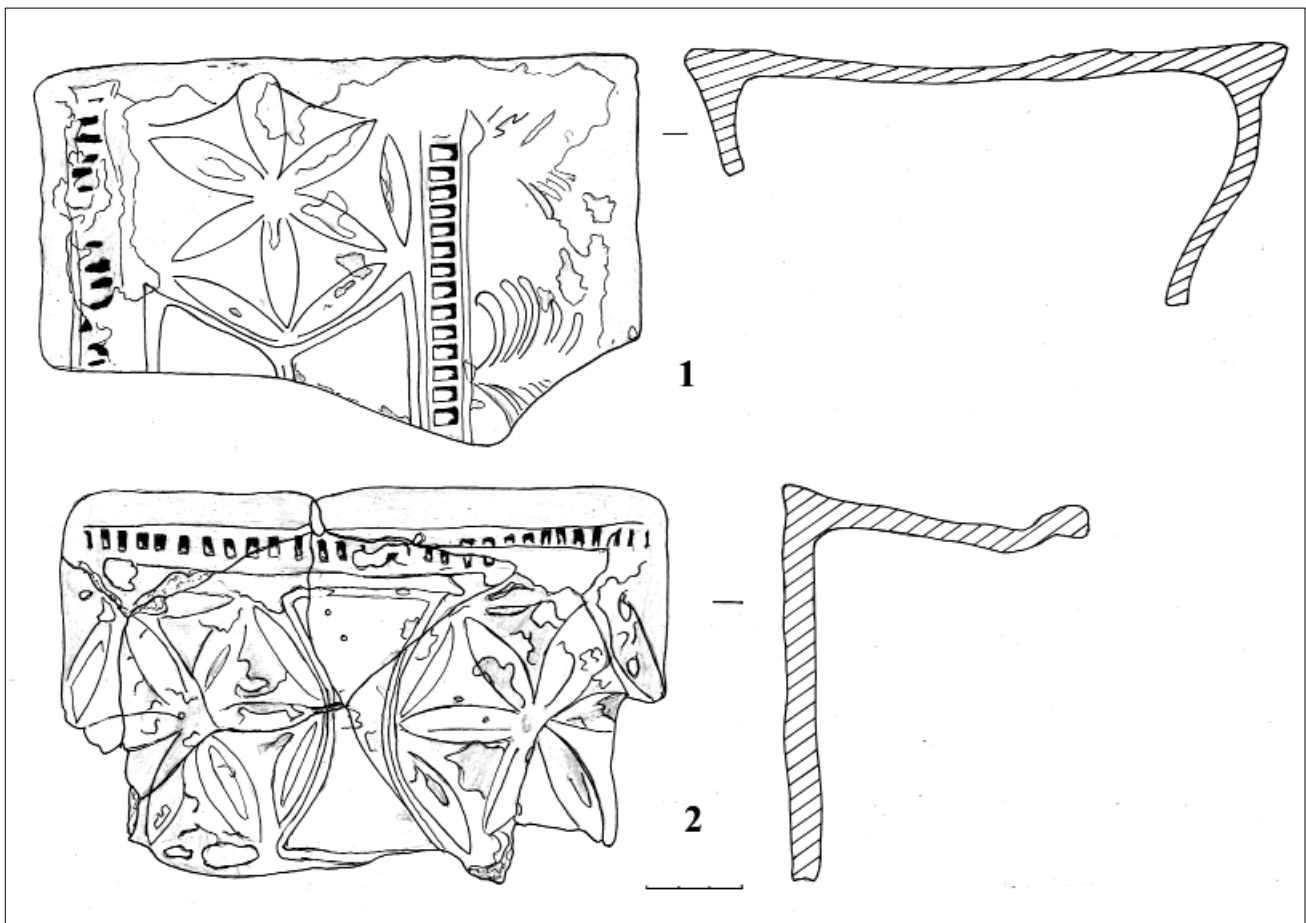

Рис. 4. Кахлі з об'єкта № 2А

ченої історичної забудови в Кам'янці-Подільському за адресою вул. Татарська, 17/1. У ході дослідження об'єкта № 2 – житла золотоординсько-литовського часу (друга половина XIII – початок XV ст.) – зафіксовано викид печі кінця XVI – XVII ст. та монетний скарб (гаманець), завершення формування якого відноситься до останнього десятиліття XVI ст. Знайдені нашарування отримали № 2А за польовою нумерацією.

Найбільшу цінність становить нумізматичний матеріал. Гаманець являв собою зліпку з 10 монет, які датуються часом 1447–1589 рр. Він знайдений у квадраті Ж9 на глибині 1,8 м від сучасної денної поверхні на рівні горизонту житла золотординсько-литовського часу.

Найдавнішим є білонний гданський солід Казимира IV Ягеллончика (1447–1492 рр.). Монета сильно потерта. На аверсі – герб Королівства Польського орел, розміщений на гербовому картуші. По колу напис «KAZIMIRVS REX P» збережений лише частково. На реверсі – герб м. Гданська, по колу напис «MONET CIVIT DAI» збережений лише частково [Коріцькі 1995b, s. 10, № 7204]. Маса монети – 1,33 г (рис. 1.1).

1530 роком датуються солід Сигізмунда I Старого торунського карбування. Маса монети – 0,68 г. Монета сильно потерта. На аверсі є монограма «S» під короною, по колу напис «SIGIS*REX*POLO*DO*PRVS». На реверсі – орел з

мечем, по колу напис «SOLIDVS*PRVSSIE*1530». Цим же роком датований прусський солід Альбрехта Гогенцолерна, карбований на Кенінзберзькому монетному дворі. На аверсі монети в центрі монограма «A» та щит, по колу напис «SOLIDVS PRVSSIE 1530». На реверсі – прусський герб Орел, по колу напис «ALBERTVS D G DVX PRUSSIE» [20, s. 200, №3759]. Маса монети – 0,84 г. (рис. 1.2).

1531 роком датується гданський солід Сигізмунда I Старого. Монета сильно потерта. На аверсі – орел з мечем, по колу напис «SIGIS·DEI·GRA·REX·POLO». На реверсі – герб м. Гданська, по колу напис «MONE·CIVI·DAN3K·1531» [21, s. 13, № 7265–7267]. Маса монети – 0,71 г.

1556 роком датується угорський денар Фердинанда I Габсбурга, карбований на монетному дворі в Кремниці. Монета потерта. На аверсі – зображення Богоматері з Немовлям, з двох сторін літери «K» і «B»; по колу – напис «PATRONA·UNGARIE». На реверсі в центрі герб Угорщини, по колу напис «FERDINAND·D·G·R·VNG·1556» [19, № 935; 1, s. 184]. Маса монети – 0,38 г. (рис. 1.3).

1565 роком датований литовський півгрош Сигізмунда II Августа, карбований на монетному дворі у Вільно. Монета потерта. На аверсі – герб Королівства Польського Орел, по колу напис «SIGIS*AVG*REX*PO*MAG*DVX*LI». На реверсі – герб ВКЛ Погоня, під яким дата «1565», по колу напис «MONETA*MAGNI*DVCAT*LITVA» [20, s. 172,

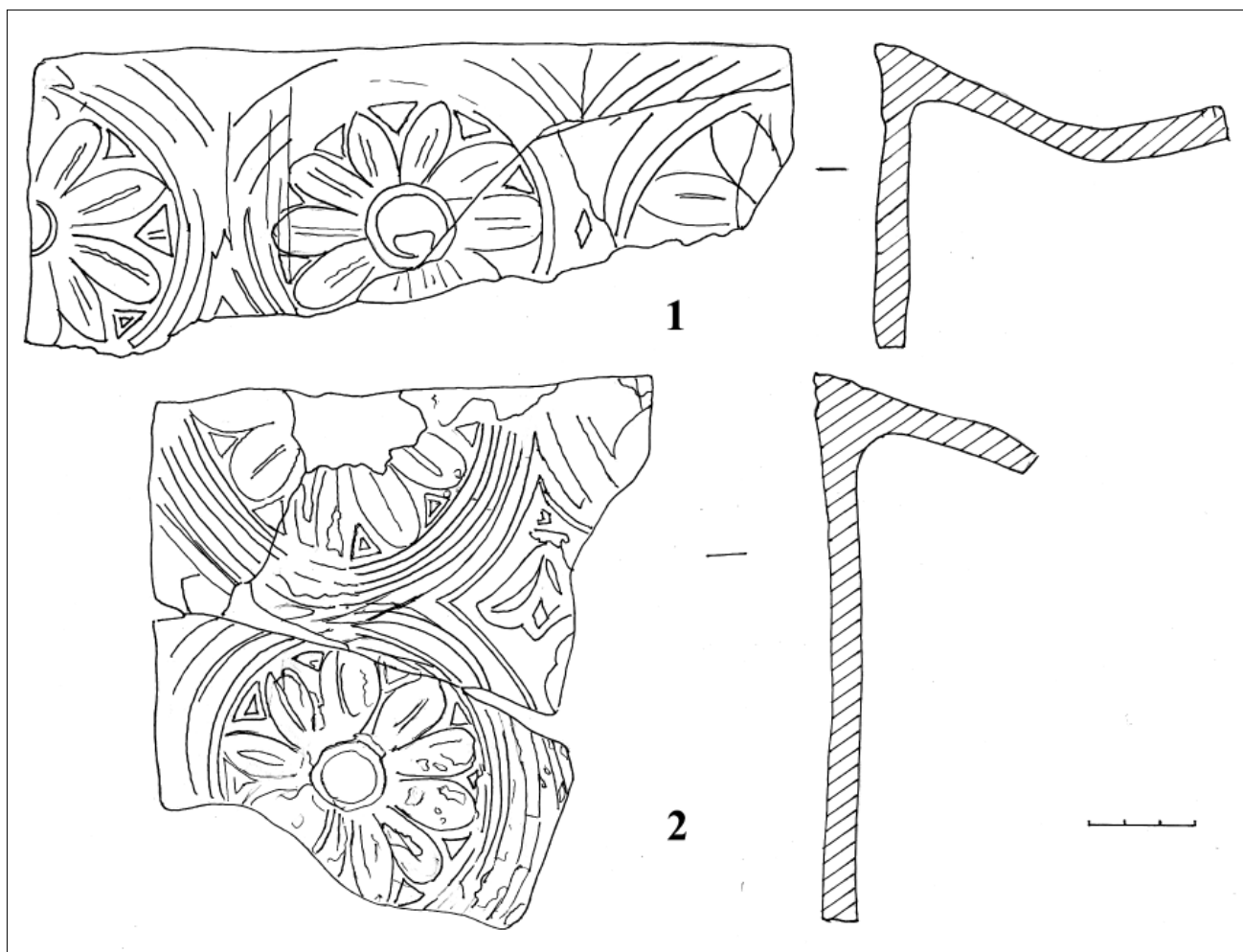

Рис. 5. Кахлі з об'єкта № 2А

№ 3273]. Маса монети – 0,96 г. (рис. 2.1).

1589 роком датується солід Сигізмунда III Вази. На аверсі – коронована монограма «S» зі щитом Вазів у центрі («Сніп»). Обабіч від монограми літери «I» «D» (великий коронний підскарбій Ян Дульський), а під монограмою – герб «Пржегоня» Я. Дульського. По колу – напис «SIG·III·D·G·REX·POL·M·D·LIT». На реверсі під короною – герб Королівства Польського Орел та Великого князівства Литовського Погоня, під якими мінцмейстерський знак Олькушського монетного двору. По колу напис «SOLIDVS·REG·POLON 1589» [20, s. 35, №603]. Маса монети – 1,02 г. (рис. 2.2). Цим же роком датований ризький солід Сигізмунда III Вази. На аверсі – коронована монограма «S» зі щитом Вазів у центрі («Сніп»), легенда повністю збережена: «SIG·III·D·G·REX·PO·D·I». На реверсі – герб Риги та легенда «SOLIDVS·CIVI·RIGEN 89». Маса монети – 0,93 г. (рис. 2.3) [21, s. 64, № 8103; 1, с. 180].

Найпізнішою монетою є солід Сигізмунда III Вази 1592 року. На аверсі – коронована монограма «S» зі щитом Вазів у центрі («Сніп»). Обабіч від монограми літери «I» «F» (великий коронний підскарбій Ян Фірлей), а під монограмою – герб «Леварт» Я. Фірлея. По колу напис «SIG·III·D·G·R·POL 1592». На реверсі під короною –

герб Королівства Польського Орел та Великого князівства Литовського Погоня. По колу – напис «SOLI·REG·POL M·D·L». Мінцмейстерський знак сильно потертий, можливо Вщовський монетний двір. Маса монети – 1,09 г. (рис. 3.1) [20, s. 35, № 608–609; 1, с. 180].

Унікальною знахідкою виявилися 6 геллерів німецького м. Нойс 1562 року. Монета сильно потерта. На аверсі – в центрі чотирихвостий щит, по колу напис «N·V·S·I·C·O·L·O·F·I·D·E·F·I·L·I·A». На реверсі – держава, цифра 6 та напис по колу «SOLI·DEO·GLORIA·1562» (рис. 3.2).

Також було знайдено бронзовий катаний наперсток XVII ст. Він закритий, усіченоконічної форми, низ опуклий. Зовнішня поверхня комірчаста. Верхній край наперстка відділений заглибленими горизонтальними та хвилястою лінією. Довжина наперстка – 1,5 см, діаметр – 0,9–1,4 см.

Цікавою виявилася знахідка невеличкого кухлика висотою 3,6 см, діаметром вінця 4,5 см та діаметром денця 3,0 см. Черепок сірого кольору, поверхня частково вкрита кіптявою. Вінця плавко відхилені назовні, край потовщений, трикутний, з кутастим заломом із зовнішнього боку. Денце потовщене.

У викиді печі знайдено і порівняно невелику кількість фрагментованої кераміки, зокрема 2 фрагменти

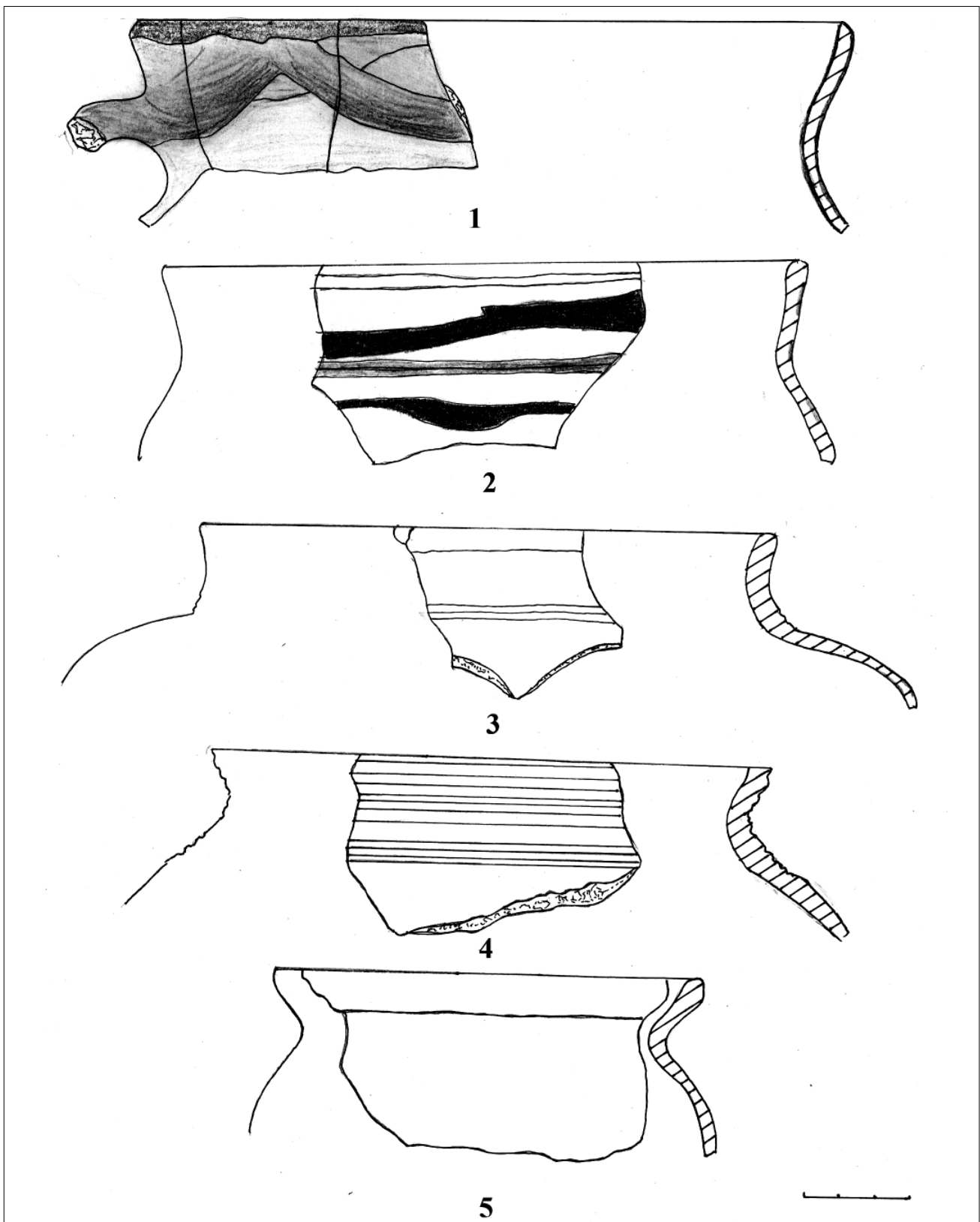

Рис. 6. Фрагменти вінець горщиків з об'єкту № 2А

вінець горщиків діаметром 18–20 см. Черепок білого кольору. Фрагмент сильно постраждав від термічного впливу високої температури. Вінець високе, плавно ві-

дігнуте назовні, край потовщений, заокруглений. Зовні під краєм вінця – заглиблена лінія. На одному уламку зовні по вінцю хвиляста лінія, нанесена червоною (?)

фарбою, яка від вогню перетворилася на чорну. У місці переходу вінця в плічка такою ж фарбою нанесено горизонтальну лінію, нижче якої на плічках хвиляста лінія. Інший фрагмент прикрашений тільки хвилястою лінією по вінцю. Внутрішня поверхня горщиків була вкрита поливою зеленого кольору, яка від впливу вогню ошлякувалася (рис. 6.1–2). Цей тип горщиків можемо віднести до другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Аналогічні профілі вінець горщиків виявлені на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському [10, с. 261, рис. 10.1], в Полтаві [6, с. 126, рис. 1; с. 129, рис. 3.5є], Городку [11, с. 180, рис. 5.76], Лядівському монастирі [3, с. 96, рис. 2.8, 11], Вінниці [4, с. 96, рис. 4.8], у Вознесенському монастирі в Києві [16, с. 35, рис. 4.3], Батурині [9, с. 60, рис. 1.9], Полтаві [12, с. 23, рис. 1.5], Диканьці [14, с. 15, рис. 5.2], Самар-Богородицькій фортеці [7, с. 29, рис. 3.7], Чернігові [5, с. 71, рис. 1.28], Лісниках [15, с. 24, рис. 3], Оржиці [18, с. 38, рис. 3.5].

Ще один фрагмент вінця горщика діаметром 12 см відносимо до кінця XV – XVI ст. Черепок сірого кольору, поверхня частково вкрита кіптявою. Вінце різко відігнуте назовні, потовщене, край горизонтально зрізаний, з внутрішнього боку бровка під накривку (рис. 6.5). Аналогічне профілювання вінець знаходимо серед горщиків з Кракова межі XV–XVI ст. [22, s. 215, гус. 110.7], Кам'янця-Подільського [2, с. 211, рис. 5.1], Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві [17, с. 102, рис. 15.1, 4].

Два фрагмента вінець датовані XIV – поч. XV ст. і потрапили до шару об'єкту № 2А із об'єкту № 2 золотоординсько-литовського часу. Фрагмент першого горщика має діаметр вінець 16 см. Випал нерівномірний, поверхні коричневого кольору, в центрі – сірого кольору. Вінце високе, відігнуте назовні, потовщене, край заокруглений. По верху плічка – 3 паралельні заглиблені горизонтальні лінії (рис. 6.3). Другий фрагмент горщика має вінця діаметром 14 см. Випал нерівномірний, поверхні коричневого кольору, в центрі – сірого кольору. Фрагмент сильно постраждав від термічного впливу високої температури. Вінце відігнуте назовні, край заокруглений. Зовні під краєм – заглиблена лінія. По верху плічка та вінцю рифлення (рис. 6.4). Аналогічні профілі вінець зустрічаються в горщиках, знайдених у Варшаві [22, s. 117, гус. 42.1, 6, 9; s. 205, гус. 103.6; s. 207, гус. 105.15].

Піч була викладена з кахлів двох типів, які датуються в межах XVII ст. Перший тип кахлі має розміри 21,5 × 21,5 см. Черепок теракотового кольору. Рамка відсутня. Малюнок на печі набирався з кількох кахель. На лицевій пластині в центрі зображено 2 10-пелюсткові квітки (ромашки), кожна з яких вписана у 4 рельєфних зображення кола. З обох боків від центру зображено ще по 2, але виконаних наполовину аналогічних зображення квітки. Ромбоподібний простір, який утворився між колами навколо квіток, заповнений зображенням квіткової розетки (лілія?). Висота румпи становить 9,9 см, край румпи потовщений. Відходить вона від ли-

цевої пластини під кутом близько до 45° (рис. 5). Схожий орнаментальний сюжет квітки, вписаної в кола, зустрічаємо на кахлі з с. Потелич на Львівщині [8, с. 150], Дубно [13, с. 289, рис. 8.2]. Другий тип кахлі має розмір 19,4 × 19,3 см. Черепок теракотового кольору. Лицева пластина кахлі була вкрита побілкою. Кахля реставрована з 9 фрагментів. На лицевій пластині по краю – орнаментальний бордюру у вигляді лінії з вертикальними насічками, вище неї – схематичне зображення 2 високорельєфних (висота рельєфу 0,4 см) 6-пелюсткових квіток, обрамлених по колу рельєфними короткими лініями. Між квітками зображення фігури, що нагадує пісочний годинник. Вище знову йде орнаментальний бордюру з вертикальними короткими насічками, над яким ряд дугоподібних зображень. Рамка відсутня. Румпа відходить від лицевий пластини під кутом, близьким до 45° (рис. 4). Дещо схоже схематичне зображення 6-пелюсткової квітки, обрамленої короткими рельєфними рисками, зустрічаємо на кахлі з Середнього Подніпров'я кінця XVII ст. [8, с. 169].

Загалом об'єкт № 2А можемо пов'язати з функціонуванням великого наземного житла, від якого залишилися заглиблені в материкову породу підвали глибиною до 4,2 м від сучасної денної поверхні. Типи кахель з об'єкту № 2А повністю співпадають з виявленими у підвальній частині будинку (об'єкти № 3 та № 3А за польовою нумерацією). При одній з перебудов будинку кахляна піч була розібрана, поряд з будівлею було викопано заглиблення та викинуто туди залишки печі, що й сформувало об'єкт № 2А, який стратиграфічно врізається в житло золотоординсько-литовського часу.

ПОСИЛАННЯ

1. Бакалець О.А. Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи та матеріали. – Бар; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Київ: видав. О. Філюк, 2017. – 200 с.
2. Болтанюк П.А. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятиницькій, 10 в м. Кам'янці-Подільському // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Вип. 22. – С. 206–220.
3. Виноградська Л.І. Кераміка XVII–XVIII ст. з розкопок Лядівського монастиря Могилев-Подільського р-ну Вінницької області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К.: Центр пам'яткознавства, 2013. – Вип. 22, ч. 1. – С. 94–103.
4. Виноградська Л.І., Калашник Є.С. Керамічний посуд пізньосередньовічної Вінниці (за матеріалами археологічних досліджень у 2013 році) // Археологія. – 2015. – № 4. – С. 91–108.
5. Готун І., Казимір О. Комплекс козацької доби на чернігівському посаді // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. – К.: Центр пам'яткознавства, 2017. – Вип. 26. – С. 68–77.
6. Коваленко О.В. Продукція полтавських гончарів XVIII ст.: горщики // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 4 (29). – С. 125–132.
7. Ковальова І.Ф., Шалобудов В. М., Векленко В. О. Нові дослідження посуду Богородицької фортеці // Січеславський альманах: зб. наук. пр. Дніпропетровського регіонального відділення НДІ козацтва Ін-ту іст. України НАН України. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 1. – С. 21–35.
8. Колупаєва А. Українські кахлі XIV – початку XX ст. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть. – Львів: б/в, 2006. – 384 с.
9. Мироненко Л.В. Керамічний посуд Батурина XVII – початку XVIII ст.: типологія та хронологія // Археологія. – 2017. – № 1. – С. 58–73.
10. Нечитайло П.О. Керамічний посуд із закритого комплексу

кінця XVII ст. у Кам'янці-Подільському (Польський ринок, яма 2) // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 4 (29). – С. 254–268.

11. Нечитайло П. О., Болтанюк П. А., Старенький І. О. Дослідження в м. Городок у 2017 році // Археологія & Фортифікація України: зб. матер. VIII всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. – С. 169–184.

12. Пуголюк Ю. Археологічні дослідження на передгородді Полтавської фортеці в 2011 р. / Ю. Пуголюк // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К.: Центр пам'яткознавства, 2012. – Вип. 21, ч. 1. – С. 21–26.

13. Пшеничний Ю. Л., Ткач В. В. Колекція кахель з Дубенського Спасо-Преображенського монастиря // Археологія і давня історія України. – 2018. – Вип. 4 (29). – С. 280–296.

14. Супруненко О. Матеріали козацької епохи з науково-рятивних досліджень на Полтавщині 2011–2012 рр. / О. Супруненко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К.: Центр пам'яткознавства, 2013. – Вип. 22, ч. 1. – С. 10–23.

15. Толкачов Ю. І., Осадчий Р., Пономаренко В., Колосов Ю., Починок Е., Чміль Л. Пізньюсередньовічна пам'ятка в с. Лісники // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. – К.: Центр пам'яткознавства, 2018. – Вип. 27. – С. 20–26.

16. Чміль Л. В. Кераміка Вознесенського монастиря // Лаврський альманах. – К., 2008. – Спецвип. 9. – С. 32–42.

17. Чміль Л. В. Керамічний посуд другої половини XIII–XIX ст. з території Михайлівського Золотоверхого монастиря // Болховітнівський щорічник. 2013/14. – К., 2015. – С. 85–136.

18. Шерстюк В., Прядко О. Городище козацької доби в смт. Оржиця Полтавської області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. – К.: Центр пам'яткознавства, 2018. – Вип. 27. – С. 33–40.

19. Huszár L. Munzkatalog Ungarn: Von 1000 bis Heute. – Battenberg, 1979. – 365 s.

20. Kopiczki E. Ilustrowany Skorowidz pieniędzy Polskich i z Polska Związanych. Katalog w czterech tomach. Tablice. Cz. 1. – Warszawa: Polskie Tow. Numizmatyczne Zarząd Główny, 1995. – 397 s.

21. Kopiczki E. Ilustrowany Skorowidz pieniędzy Polskich i z Polska Związanych. Katalog w czterech tomach. Tablice. Cz. 2. – Warszawa: Polskie Tow. Numizmatyczne Zarząd Główny, 1995. – 391 s.

22. Kruppé J. Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1967. – 285 s.

Старенький І. А., Болтанюк П. А., Левинзон Е. Ю. Объект № 2А конца XVI – XVII вв. по улице Татарской, 17/1 в Каменце-Подольском

В статье рассказывается о результатах охранных археологических исследований на территории Каменец-Подольского по улице Татарской, 17/1, а именно объекта № 2А, который датируется концом XVI – XVII вв., представлен анализ найденных материалов, в том числе нумизматических находок.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, охранные археологические исследования, улица Татарская, нумизматические находки, печные изразцы.

Starenkyi I. O., Boltaniuk P. A., Levinzon Ye. Yu. Object № 2A of the end of XVI – XVII century in Tatarska street, 17/1 in Kamianets-Podilskyi

The article describes the results of archaeological investigations on the territory of Kamianets-Podilskyi on the street Tatarska, 17/1, namely the object number 2A, which dates from the end of the 16th-17th centuries. An analysis of the found materials, including numismatic findings, is provided.

Key words: Kamianets-Podilskyi, archaeological research, Tatarska street, numismatic findings, stove tile.

04.02.2019 р.

УДК 94(477)323.39:711.5:82–94«166–171»

М. В. Корнієнко

**ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІЗІЇ КОЗАЦЬКОЇ
ЕЛІТИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII –
ПОЧАТКУ XVIII ст. (НА ПРИКЛАДІ
«ЛІТОПІСУ САМОВИДЦЯ»)**

Статтю присвячено територіальним візіям козацької еліти Гетьманату на прикладі «Літопису Самовидця». Виокремлено поняття, якими автор пам'ятки позначав простір, та проаналізовано їх зміст на предмет бачення меж.

Ключові слова: територіальні візії, козацька еліта, Військо Запорозьке, літопис.

«Літопис Самовидця» (далі – Літопис) став першим козацьким нарративом, поширюваним теренами Гетьманату у вигляді рукописних списків. Своє наймення пам'ятка отримала від перших видавців, котрі зауважили, що анонімний автор був очевидцем частини описаних подій. Прикметною рисою літописної оповіді, порівняно з іншими тогочасними рукописними пам'ятками, є відсутність риторичних прийомів та запозичень із латинської чи польської літературної традиції [3, с. 9–10]. Тим самим нарратив Самовидця постає джерелом, де вжиті поняття й категорії маркують світосприйняття автора, зокрема, і щодо візії простору.

Літопис став відомим історичній науці завдяки Пантелеймону Кулішу, котрий ознайомився з цим твором 1840 р. Дослідник узявся шукати нові списки, і завдяки його старанням 1846 р. в московських «Чтениях» Осип Бодяньський уперше опублікував пам'ятку. В основу видання було покладено так званий список П. Куліша, що охоплював події від давнини до 1668 р. До цього тексту додано інформацію з інших трьох списків, коментарі, примітки, доповнення, пояснення, різночитання, географічний та іменний покажчик. Друге видання Літопису здійснив Орест Левицький 1878 р. в Київській археографічній комісії. Видавець користувався попередньою публікацією, а також додав два нових, доти невідомих списки – так звані Козельський 1740 р. та Іскрицький 1734 р. Останній було взято за основу, оскільки, на переконання О. Левицького, цей текст був найдавнішим і найближчим до оригіналу. Решта списків вважається пізнішими копіями зі вставками й нашаруваннями, у тому числі виявлений напередодні публікації Літопису 1971 р. Ярославом Дзирою так званий список Судієнка [3, с. 10–13].

Шукаючи в текстах списків першопочаткову оповідь Самовидця, О. Левицький дійшов висновку, що вона охоплювала 1648–1702 рр. Тоді як опис подій до і після цього часу було привнесено згодом із «Короткого опису Малоросії» [3, с. 13–14; 1, с. 149]. Із цієї тезою погодився й Микола Петровський, який також досліджував текст пам'ятки [4, с. 22, 52]. Обидва вчені зійшлися на думці, що автором твору була одна особа, котра описувала події 1648–1702 рр. не по «живих слідах». Перша частина тексту про 1648–1672 рр. більше походить на мемуари, осмислену розповідь із зазначенням причинно-наслідкових зв'язків. На думку О. Ле-